

סקירת ספרים

A violent world: TV images of middle eastern terror and war

Nitzan Ben Shaul, Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2007,
167 pages

מולי פלג*

ספר זה הוא פרי מאמץ כדאי ומתבקש בעידן זה של תצרום (קקופוניה) תקשורתית, שבו נותב המרחב הציבורי אל החלל המשולש המשתרע בין העיניים לאוזניים. ניצן בן שאול פיתח תזה מרתקת, פרובוקטיבית וברובה משכנעת על מהותם של דימויים ויזואליים במהדורות חדשות טלוויזיוניות. אמנם שאלות המחקר המרכזיות שלו הן מה מקורם, מה תפקודם, ומה תפקידם של הדימויים הללו, אבל למעשה הוא מכוון אל מי שמפעיל את התמונות, באיזה אופן ולאילו תכלית.

הגישה של בן שאול מעוגנת בתאוריה הביקורתית של המדיה המנסה לאתר בין השאר כיצד אמצעים ומסרים תקשורתיים מנווטים ומעובדים בידי גורמי הון ושלטון להפצת רעיונותיהם בחברה ולהשגת יעדיהם בה. החוקר מתמקד בחדשות כמדיום להמחשת תפיסתו, ובכך הוא מצטרף לקבוצה הולכת וגדלה של חוקרים, כגון Epstein, 1973; Gans, 1979; Iyengar & Kinder, 1987; Schudson, 1988; van Dijk, 1988, 1995; התופסת את השיח החדשותי ואת תהליך ההפקה והעיבוד של החדשות כמותנים באילוצים ארגוניים, בפיקוח ובסדר עדיפויות כלכלי ופוליטי המוטה מעמדיית.

סטיוארט הול ועמיתיו ל"מרכז לחקר התרבות העכשווית" (CCCS) כברמינגהם שבאנגליה, אשר התמקדו במגמת המחקר הזאת משנות השבעים של המאה הקודמת, נשענו רבות על הפרדיגמות הסטרוקטורליות של גרמשי,

* ד"ר מולי פלג הוא מרצה בכיר בכיה"ס לתקשורת, המכללה האקדמית נתניה

(pelegmt@inter.net.il).

של לוי-שטראוס, של אלתוסר, של בארת' ושל לאקאן, שכולן היוו ביקורת מרקסיסטית ונאו-מרקסיסטית על השיח התקשורתי הקיים. בן שאול נעוץ עמוק באוריינטציה המחקרית הזאת, והוא משתמש רבות בטרמינולוגיה ובסימבוליזם המרקסיסטי, לעתים בדוקטרינריות יתר.

קוראן וגורביץ (Curran & Gurevitch, 1996), שני חברים נוספים בקהילה הזאת, הצביעו על שלוש קטגוריות שאפשר לסווג בהן את המחקר הביקורתי של המדיה: הקטגוריה המבנית, הקטגוריה התרבותית והקטגוריה הכלכלית-פוליטית. ספרו של בן שאול ממוקם בהחלט בקטגוריה האחרונה, ולפיה הגורמים הדומיננטיים המשפיעים על המדיה מעוגנים בתהליכים הכלכליים והפוליטיים המעורבים בתהליך המימון והייצור שלה.

מיצוב זה הוא אחד מן החידושים המרעננים של הספר. אמנם מחקרים לא מעטים, מעניינים יותר ומעניינים פחות, עוסקים בחדשות, בהטייתן ובהבנייתן את המציאות; גם על אידאולוגיות סמויות וגלויות, על תעמולה ועל חדשות כשדה קרב להתעמתות בין השקפות עולם שונות ומנוגדות כבר קראנו. אבל בן שאול בונה מסגרת קונטקסטואלית מוקפדת וייחודית: על פי גרסתו, עיוותי המדיה, כפי שהם באים לידי ביטוי במהדורות החדשות, הם תוצאה של המבנה הכלכלי הגלובלי שבו חלוקת מרכז-פריפריה יוצרת אינטרסים לא דומים של שחקנים עיקריים מול שחקני משנה. השחקן המרכזי הוא ארצות הברית, היוצרת והמעודדת גלובליזציה שבה היא הנהנית והמרוויחה העיקרית באמצעות דפוס ייצור פוסט-פורדיסטי. זהו דפוס ייצור המאופייין בקווי ייצור והפצה גמישים ומהירים, בביזור ובמודולריות של עובדים ושל מוצרים, וזאת בניגוד לפס הייצור הפורדיסטי (על שם הנרי פורד ומודל הייצור ההמוני וההיררכי-ריכוזי שיצר) של ראשית המאה העשרים, שהתבסס על ריכוזיות נוקשה ועל קביעות מיקומית של פסי ייצור המוניים. הניידות הפונקציונלית של דפוס הייצור החדש, המסייע והמקדם את הגלובליזם ואת שימורו, מהווה לפיכך אינטרס ראשון במעלה של ארצות הברית.

על שולחנה סמוכות אליטות הפריפריה, הזקוקות לברכתה כדי לשרוד ועל כן עושות כמצוותה של וושינגטון. אליטות אלה נקלעות לדילמה המאלצת אותן לנקוט "משחק כפול", בלשונו של המחבר: מצד אחד לציית או ליישר קו עם הדרישות מאלטת המרכז, ומצד אחר לנקוט מדיניות לאומנית-לוקלית ואנטי גלובלית, מפני ש"שליטה במנגנון המדינה היא המקור העיקרי לשמר את זכויות היתר הכלכליות של האליטה המקומית" (עמ' 25).

אל המסגרת הכלכלית-פוליטית הרחבה הזאת יוצק בן שאול את נושא המחקר הפרטי שלו. הוא מתמקד בסכסוך המזרח-תיכוני ומנסה למקם את ישראל ואת הפלסטינים כשחקני פריפריה מול ארצות הברית כמעצמת המרכז. כל גורם

במשולש הזה מפתח אידאולוגיה דומיננטית הנובעת ממיקומו הגלובלי ומן האינטרסים המיוחדים לו. ארצות הברית מפתחת אידאולוגיה גלובלית-לוקלית (global to local), שפירושה אצטלה אוניברסלית ומוסרית (זרימה חופשית של הון ומידע, דמוקרטיזציה) לאינטרסים פרטניים וחומריים (שימור וביסוס של הרווח ושל השליטה הכלכלית בעולם), ואילו ישראל והרשות הפלסטינית שוקדות על אידאולוגיה הכופה בעת ובעונה אחת הן פתיחות בין-לאומית הן סגירות פרוכיניציאלית.

האידאולוגיות הדומיננטיות מכתיבות את מסגרות הייחוס המעצבות את החדשות הטלוויזיוניות בכל אחת ואחת מן התרבויות הללו. זו הטענה המרכזית בספר, ואותה המחבר מנסה להמחיש בבחנה שתי מערכות סיקור חדשות: המלחמה נגד הטרור האיסלאמי בעקבות 9/11 ואינתיפאדת אל-אקצה, כפי שהוצגו ברשת CNN, בערוצים הראשון והשני בטלוויזיה הישראלית ובערוץ הרשמי של הרשות הפלסטינית PATV.

זהו ניסיון שאפתני ורחב יריעה, ובחלקים רבים שלו הוא מלהיב ומעורר השראה. "תחושת הבטן" המוכרת שחדשות אינן רק כרונולוגיה של מה שקרה אלא מסגור (framing) והבלטה (priming) של הרצונות של מנווטי השיח הציבורי או של כְּלֵי הבית של האליטה השלטת (Sigal, 1973), זוכה פה לאישוש יסודי ומעמיק. בן שאול ממשיך רעיון ממחקרים מוקדמים, כמו עבודותיהם של טוכמן (Tuchman) מ-1978 או של גאנס (Gans) שנה לאחר מכן, המתארים את החדשות כתוצר של מניפולציות, של אילוצים, של התגוששויות אינטרסים ושל טווייה אמנותית של קורי אשליה עוברתיים לכאורה (בלשונה הציורית של טוכמן: web of facticity), המוטים באמצעות אידאולוגיות ותכתובים של בעלי העוצמה. גורע מניתוחו של בן שאול הוא מה שנדרמה לעתים כהדגש נאו-מרקסיסטי מובלט מדי הפוגם בשלמות האנליזה. למשל, בהציגו את המושג "האידאולוגיה הדומיננטית" הוא נוקט הגדרה בלעדית אחת: "אוסף רעיונות המשמש להצדקת האינטרסים של האליטה בקרב מבני עוצמה כלכליים או גאופוליטיים והמופץ בנתיבי תקשורת הממומנים בידי האליטות" (עמ' 21). אמנם תיאור זה נכון ומדויק, ואולם הקורא היה יוצא נשכר אילו היה מובא לו רקע רחב יותר של המושג "אידאולוגיה" על שורשיו ועל גישותיו השונות, כולל הגישה המערכתית והשיטתית של ג'ורג' וולפורד (Walford) או של הרולד וולסבי (Walsby), שהייתה מעגנת את ההסבר המרקסיסטי בפרספקטיבות תאורטיות נוספות והייתה משיגה איוון מתבקש.

בניתוח היישומי שלו המחבר מציב את תיאורי החדשות של המלחמה באל-קעידה מבעד לעדשות האידאולוגיה הדומיננטית של CNN, ואת אינתיפאדת אל-אקצה – במסגור הישראלי והפלסטיני, ואחר כך מצליב את הפרספקטיבות

האלה בתארו את האירוע הראשון מבעד לעיניים ישראליות ופלטוניות, ואת השני מבעד לעיניים אמריקניות. זהו פילוח נכון של הניתוח מכיוון שהוא מעניק רובד נוסף, עמוק ורחב יותר לאופן הראייה של מנתבי השיח התקשורתי לא רק באשר לסדר היום המידי שלהם, אלא גם באשר לסדר יום נוסף, הרלוונטי להם רק במעגל השני. ועם זאת המסגור וההבלטה נותרים פעילים ובולטים, ובכך בן שאול מוסיף תקפות ואמינות לתזה שלו.

ההבדל המרכזי בין המסגור המרכזי האמריקני ובין המסגור הפריפריאלי הישראלי-פלטוני הוא שהראשון מאופיין כ"פתוח", כלומר מאוזן, ניטרלי וניזון ממספר מקורות, ואילו השני מאופיין כ"סגור", כלומר מוטה, סובייקטיבי ונשען על מקור דומיננטי (Roeh & Cohen, 1992). אין זה אומר שדיווח פתוח הוא אובייקטיבי ונטול אידאולוגיה. אחת מתבניות המסגור הפופולאריות בסיקור האמריקני, לטענת המחבר, היא "התבנית ההשוואתית" (equalizing frame) המתארת קונפליקט ואליםות באופן אסתטי, מרוחק, מופשט, מנותק מקונטקסט ומאוזן להפליא תמיד, כשכל הצדדים המעורבים בו מקבלים ביטוי. הדיווח התזזיתי, הסימולטני, המציג את המתרחש במספר מוקדים בו-זמנית, משרת את רוח הגלובליזם והפוסט-פורדיזם ואת אי-המרכזיות והניידות של עולם סימולקרי (Baudrillard, 1983) שטחי ומלאכותי שכזה.

כאשר הקונפליקט מערב את המרכז ישירות, כמו המלחמה נגד הטרור האיסלאמי בעקבות 11/9, זווית הסיקור המרוחקת פחות רלוונטית למסגור המרכזי, והדיווח האמריקני מאמץ תבניות מסגור אחרות, כגון "בידוד" (לגבי אפגניסטן) או "התפשטות" חוצת גבולות (לגבי אל-קעידה), העולות אף הן בקנה אחד עם תפיסת העולם הגלובלי, הנייד וחסר המרכז.

תבניות המסגור הישראליות והפלטוניות מנוגדות לתבניות האמריקניות ומשלימות אותן בעת ובעונה אחת. בכך הן מבטאות את המשחק הכפול שלהן כפריפריות מול מרכז. הטלוויזיה הישראלית מדגישה את זווית "הקרבן במצור" הלאומית ו"הסגורה" יחד עם זווית "החוק והסדר" האוניברסלית ו"הפתוחה". כך היא מקווה לחבור לתצוגה האמריקנית של טרור ואליםות כהפרת סדר ולהציג את ההתקוממות הפלסטנית באור קרימינלי. לעומתם, הפלטונים מאמצים את המסגור ה"שאהידי" של הקרבה והרואיות כדימוי מאחד כלפי פנים, ועמו – את מסגור "זכויות האדם" כתמה גלובלית שתקרבת לזווית הראייה האמריקנית.

בן שאול מודע לסתירות הלוגיות שבין זוויות הראייה האלה, אך הוא עצמו אינו מצליח להימנע מהסתבכות קלה ביניהן במבחר הדוגמאות שלו, ובעיקר בתיאורי המאבק העולמי בטרור האיסלאמי. הקריאה בתיאורים אלה מעלה בהכרח את השאלה אם אין כאן משתנים נוספים המשפיעים על הדיווח החדשותי, כמו תרבות או מסורת של שיח: האומנם אין למסורת הדיאלוג בתרבות האמריקנית

ולמסורת הדיאלוג בתרבות המזרח-תיכונית שום השלכה על מסננות המסגור וההבלטה?

העוצמה והייחוד של הספר נובעים מהיות בן שאול חוקר קולנוע. מכאן התמקדותו לא בממד המילולי של החדשות אלא בממד האודיו-וויזואלי שלהן, ב"לוק" של המהדורה. בכך הוא חושף את הקוראים לפן עלום ומרתק שבו תמונות, זוויות צילום, קומפוזיציה, העמדה, צבעים וכיוצא באלה אמצעים טכניים כביכול נוטלים אף הם חלק פעיל ודינמי בהצעת החדשות לצילילי האידאולוגיה השלטת. בניתוח מוקפד ויסודי ברמת המקרו (מסביב למהדורת החדשות) וברמת המיקרו (בתוך מהדורת החדשות) הכותב מדגים כיצד אמצעים שונים, כגון זרימה שוטפת וקולחת של השידור, זינוק מנקודת שידור בארץ אחת לזו שבארץ אחרת ובחזרה לאולפן המרכזי, צילום כותרת מוביל (headline shot) או חיבורים אסוציאטיביים של תמונות שקובצו יחדיו במגמתיות, מנחילים באורח שיטתי ובלתי מודע את האידאולוגיה הדומיננטית לצופים. בחלק הזה של ספרו הכותרת שבחר בן שאול, "עולם אלים", תופסת את הקורא בגרון ומטלטלת אותו.

לסיום, זהו ספר חשוב לניתוח ולהבנה של שיח תקשורתי ולפיענוח החדשות כפי שהן באמת: זירת התנצחות בין אידאולוגיות. אך זהו גם ספר מתסכל מאוד מפני שבן שאול מותיר אותנו עם דיאגנוזה השראתית מכאן ועם חוסר פרוגנוזה מטריד מכאן: אחרי שהבנו איך מטמיעים בנו תוכנות וכיווני מחשבה, מה עלינו לעשות עתה, ואיך עלינו להתמודד עם הדבר?

רשימת המקורות

- Baudrillard, J. (1983). *Simulations*. New York: Semiotext.
- Curran, J. & Gurevitch, M. (1996). *Mass media and society*. London: Arnold.
- Epstein, E. J. (1973). *News from nowhere*. New York: Random House.
- Gans, H. (1979). *Deciding what's news*. New York: Pantheon Books.
- Iyengar, S. & Kinder, D. (1987). *News that matters: Television and American opinion*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Roeh, I. & Cohen, A. (1992). One of the bloodiest days: A comparative analysis of open and closed television news. *Journal of Communication*, 42(2), 44-52.
- Schudson, M. (1978). *Discovering the news: A social history of American newspapers*. New York: Basic Books.

- Schudson, M. (1995). *The power of news*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Sigal, L. (1973). *Reporters and officials*. Lexington, Mass: D. C. Heath.
- Tuchman, G. (1978). *Making news*. Glencoe, IL: The Free Press.
- van Dijk, T. A. (1988). *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Laurence Erlbaum.